

12 કલિકાલસર્વજ્ઞો હેમચન્દ્રાચાર્ય: (કાલિકાલ સર્વજ્ઞ હેમચંદ્રાચાર્ય)

પ્રસ્તાવના

* વિક્રમ સંવત 1145 ની કાર્તિક પૂર્ણિમાના દિવસે અમદાવાદ જિલ્લાના ધંધુકા માં જન્મેલા કલિકાલસર્વજ્ઞ હેમચંદ્રાચાર્ય નું નામ ગુજરાતના સાંસ્કૃતિક ઇતિહાસ માં મોખરે છે. બાળપણમાં ચંગદેવ નામથી ઓળખાતા. તેઓ આઠ વર્ષની ઉંમરે સોમચંદ્રના નામે પ્રસિદ્ધ થયા. ત્યાર બાદ ૨૧ વર્ષની ઉંમરે સુરી પદ પ્રાપ્ત કરવાથી તેઓ હેમચંદ્રસુરી એવા નામથી ઓળખાવા લાગ્યા. વિશાળ જ્ઞાનના ભંડાર ને લીધે કલિકાલસર્વજ્ઞ નું બિરુદ પણ તેમણે પ્રાપ્ત કર્યું.

રાજાભોજ સામે વિજય મેળવી સિધ્ધરાજ, તેના ધન અને ગ્રંથોના સંગ્રહ સાથે પાટણ આવે છે. તેને વિચાર આવે છે કે રાજા ભોજની ખ્યાતિ તેણે સાહિત્ય ક્ષેત્રમાં કરેલાં કાર્યોને કારણે છે. તેથી પોતાની પણ કીર્તિ મૃત્યુ પછી પણ ચારે તરફ ફેલાયેલી રહે તે માટે તે હેમચંદ્રસુરી ને એક ગ્રંથનું સર્જન કરવા વિનંતી કરે છે. હેમચંદ્રસુરી એ એક અદ્ભુત ગ્રંથનું નિર્માણ કરે છે. તો ચાલો વિદ્યાર્થી મિત્રો આ ગ્રંથનું નામ શું હતું અને તેની રચના કેવી રીતે થઈ તે વિશે આપણે ઊંડાણથી અભ્યાસ કરીએ તથા મૃત્યુ પછી પણ કીર્તિ જાળવી રાખવા માટે પ્રત્યેક મનુષ્યના જીવનમાં સાહિત્યનું મહત્વ શું છે એ પણ સમજવાનો પ્રયત્ન કરીએ.

સ્વાધ્યાય

1. અધોલિખિતેભ્યઃ વિકલ્પેભ્યઃ સમુચિતમ્ ઉત્તર ચિનુત।

વૈકલ્પિક પ્રશ્નો ના ઉત્તર સંસ્કૃત ભાષામાં લખો.

1. સિદ્ધરાજઃ જયસિંહઃ માલવવિજયં કદા કૃતવાન્?

(ક) દ્વાદશ્યાં શતાબ્દ્યામ્

(ખ) વિંશતિતમાયાં શતાબ્દ્યામ્

(ગ) એકવિંશતિતમાયાં શતાબ્દ્યામ્

(ઘ) એકાદશ્યાં શતાબ્દ્યામ્

2. સરસ્વતીકણ્ઠાભરણનામ્ના પ્રસિદ્ધ વ્યાકરણં કેન વિરચિતમ્ અસ્તિ?

(ક) જયસિંહેન

(ખ) હેમચન્દ્રેણ

(ગ) ભોજેન

(ઘ) યશોવર્મણા

3. ભોજસ્ય કીર્તિઃ કેન આસીત્?

(ક) ભોજવ્યાકરણેન (ખ) દયાભાવેન

(ગ) ન્યાયેન (ઘ) ભોજસાહિત્યેન

4. હેમચન્દ્રાચાર્યેણ રચિતં વ્યાકરણં કેન નામ્ના પ્રસિદ્ધમસ્તિ?

(ક) પ્રાકૃતવ્યાકરણમ્ (ખ) જૈનવ્યાકરણમ્

(ગ) સિદ્ધહૈમવ્યાકરણમ્ (ઘ) સિદ્ધવ્યાકરણમ્

5. सिद्धहैमव्याकरणे कति अध्यायाः सन्ति?

(क) षट् (ख) दश

(ग) अष्टौ (घ) सप्त

6. हेमचन्द्राचार्येण रचितं साहित्यं “.....” वर्तते।

(क) दशसहस्रश्लोकपरिमितम् (ख) लक्षश्लोकपरिमितम्

(ग) सहस्रश्लोकपरिमितम् (घ) दशलक्षश्लोकपरिमितम्

7. हेमचन्द्राचार्येण विरचितस्य कोषग्रन्थस्य नाम किमस्ति?

(क) भट्टिकाव्यम् (ख) अभिधानचिन्तामणिः

(ग) काव्यालंकारः (घ) अमरकोषः

2. एकवाक्येन संस्कृतभाषायाम् उत्तरं लिखत –

એક વાક્યમાં સંસ્કૃત ભાષામાં જવાબ લખો.

1) जयसिंहः कं नृपतिं पराजितवान्?

उत्तरम् – सिद्धराजः जयसिंहः यशोवर्मणं नृपतिं पराजितवान्।

2) भोजेन विरचितं व्याकरणं केन नाम्ना प्रसिद्धमस्ति?

उत्तरम् – भोजेन विरचितं व्याकरणं सरस्वतीकण्डाभरणनाम्ना प्रसिद्धमस्ति।

3) कस्य निवेदनेन प्रेरिताः हेमचन्द्राचार्याः व्याकरणग्रन्थं रचितवन्तः?

उत्तरम् – सिद्धराजस्य जयसिंहस्य निवेदनेन प्रेरिताः हेमचन्द्राचार्याः एकमपूर्वं व्याकरणग्रन्थं रचितवन्तः।

4) सिद्धहैमव्याकरणस्य षट्सु अध्यायेषु कस्य व्याकरणं वर्तते?

उत्तरम् – सिद्धहैमव्याकरणस्य षट्सु अध्यायेषु संस्कृतस्य व्याकरणं वर्तते।

5) हेमचन्द्राचार्येण रचितस्य अलंकारशास्त्रीयस्य ग्रन्थस्य नाम किमस्ति?

उत्तरम् – हेमचन्द्राचार्येण रचितस्य अलंकारशास्त्रीयस्य ग्रन्थस्य नाम काव्यानुशासनम् अस्ति।

3. सन्धिविच्छेदं कुरुत

સંધિ છોડો.

1. ग्रन्थागारोऽपि – ग्रन्थगारः + अपि

2. कीर्तिर्वर्तते = कीर्तिः + वर्तते

3. व्याकरणमप्यस्ति = व्याकरणम् + अपि + अस्ति

4. प्राकृतभाषाणाञ्च = प्राकृतभाषाणाम् + च

5. लजनिरयम् = लजनिः + अयम्

4. રેખાંકિતપદાનાં સ્થાને કર્તારિ ભૂતકૃદન્તસ્ય યોગ્યં રૂપં લિખત -

નીચે લીટી વાળા શબ્દોની જગ્યા પર યોગ્ય કર્તારી ભૂતકૃદન્ત લખો.

1) વિજયાનન્તરં જયસિંહઃ અણહિલપુરં પ્રત્યાગચ્છત્।

ઉતરમ્ - વિજયાનન્તરં જયસિંહઃ અણહિલપુરં પ્રત્યાગતવાન્।

2) એકદા સિદ્ધરાજઃ અચિન્તયત્।

ઉતરમ્ - એકદા સિદ્ધરાજઃ ચિન્તિતવાન્।

3) સઃ હેમચન્દ્રસ્ય સમીપમ્ અગચ્છત્।

ઉતરમ્ - સઃ હેમચન્દ્રસ્ય સમીપમ્ ગતવાન્।

4) હેમચન્દ્રાચાર્યાઃ વ્યાકરણગ્રન્થમ્ અરચયન્।

ઉતરમ્ - હેમચન્દ્રાચાર્યાઃ વ્યાકરણગ્રન્થમ્ રચિતવન્તઃ।

5) સઃ લક્ષશ્લોકપરિમિતં સાહિત્યં અરચયત્।

ઉતરમ્ - સઃ લક્ષશ્લોકપરિમિતં પરિચયં રચિતવાન્।

5. સૂચનાનુસારં શબ્દરૂપં લિખત

સૂચના અનુસાર શબ્દ રૂપો લખો.

પદ	મુલશબ્દ	લિંગમ્	વિભક્તિ	વચનમ્
ઉદા.				
વિક્રમસ્ય	વિક્રમ	પું.	ષષ્ઠી	એકવચનમ્
(1) શતાબ્ધામ્	શતાબ્દી	સ્ત્રી	સપ્તમી	એકવચનમ્
(2) નૃપતેઃ	નૃપતિઃ	પું.	પઞ્ચમી	એકવચનમ્
(3) ધનેન	ધન	નપુ.	તૃતીયા	એકવચનમ્
(4) ગ્રન્થાગારે	ગ્રન્થાગાર	પું.	સપ્તમી	એકવચનમ્
(5) ગ્રન્થાનામ	ગ્રન્થ	પું.	ષષ્ઠી	બહુવચન
(6) આચર્યવર્યાઃ	આચર્યવર્ય	પું.	પ્રથમા	બહુવચન

6. કોષ્ઠગતપદાનિ પ્રયુજ્ય વાક્યાનિ રચયત

કૌંસ આપેલા શબ્દોનો પ્રયોગ કરી વાક્યો બનાવો.

1) અભિધાન ચિંતામણી એક કોષગ્રંથ છે.

(અભિધાનચિન્તામણિ એક કોષગ્રન્થ અસ્)

ઉતરમ્ - અભિધાનચિન્તામણિઃ એકઃ કોષગ્રન્થઃ અસ્તિ।

2) હેમચંદ્રાચાર્ય એ એક મહાકાવ્ય રચ્યું છે.

(હેમચન્દ્રાચાર્ય એક મહાકાવ્ય રચ્યું)

ઉત્તરમ્ - હેમચન્દ્રાચાર્ય: એકં મહાકાવ્યં રચિતવાન્। અથવા હેમચન્દ્રાચાર્ય: એકં મહાકાવ્યમ્ અરચેયત્।

3) જયસિંહ અણહિલપુર પાછા આવ્યા.

(જયસિંહ અણહિલપુર પ્રતિ + આ + ગમ્ (કર્તારિ ભૂ.કૃ. (ક્તવતુ)

ઉત્તરમ્ - જયસિંહ: અણહિલપુરં પ્રત્યાગતવાન્।

4) સિદ્ધહૈમશબ્દાનુશાસનમાં આઠ અધ્યાયો છે.

(સિદ્ધહૈમશબ્દાનુશાસન અષ્ટન્ અધ્યાય અસ્)

ઉત્તરમ્ - સિદ્ધહૈમશબ્દાનુશાસને અષ્ટ (અષ્ટૌ વા) અધ્યાયા: સન્તિ।

5) જયસિંહે એકવાર વિચાર કર્યો.

(જયસિંહ એકદા વિચાર કૃ (કર્તારિભૂ.કૃ. (ક્ત)

ઉત્તરમ્ - જયસિંહ: એકદા વિચારં કૃતવાન્।

7. માતૃભાષાયામ્ ઉત્તરાણિ લિખત ।

માતૃભાષામાં ઉત્તર લખો.

(1) સિદ્ધરાજ જયસિંહે ક્યારે માલવવિજય કર્યો હતો ?

ઉત્તરમ્: પાટણના રાજા સિદ્ધરાજ જયસિંહે વિક્રમાદિત્યની બારમી સદીમાં માલવ વિજય કર્યો હતો.

(2) માલવવિજયથી જયસિંહને શું-શું પ્રાપ્ત થયું હતું ?

ઉત્તરમ્: માલવવિજયથી જયસિંહને યાશોવર્માનું બધું ધન અને અનુપમ ગ્રંથોનો ગ્રંથસંગ્રહ પ્રાપ્ત થયો હતો.

(3) ભોજની ખ્યાતી શાના કારણે હતી ?

ઉત્તરમ્: રાજા ભોજની ખ્યાતિ તેણે બનાવેલા સરસ્વતીકંઠાભરણ નામનાં ભોજ વ્યાકરણ ને કારણે હતી.

(4) હેમચંદ્રાચાર્યે રચેલા સાહિત્યનું પ્રમાણ કેટલું છે ?

ઉત્તરમ્: હેમચંદ્રાચાર્યે રચેલા સાહિત્યનું એક લાખ જેટલા શ્લોકો.

8. 'ક' વિભાગં 'સ્વ' વિભાગેન સહ સંયોજયત - યોગ્ય જોડકા જોડો.

ક

- (1). કાવ્યાનુશાષન
- (2). પ્રાકૃતભાષાયાઃ વ્યાકરણમ્
- (3). અભિધાનચિંતામણિઃ
- (4). માલવવિજયઃ
- (5). સરસ્વતીકણ્ઠાભરણમ્

સ્વ

- (1). અન્તિમયોઃ અધ્યાયયોઃ
- (2). કોષગ્રંથઃ
- (3). જયસિંહ
- (4). અલંકારશાસ્ત્રીયઃ ગ્રંથઃ
- (5). ભોજરાજઃ
- (6) શિક્ષાશાસ્ત્રમ

ઉત્તરમ્:- (1-4), (2-1), (3-2), (4-3), (5-6).

